

Л. М. Бондар,
н. с. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського
Т. М. Васьковська,
м. н. с. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

ОБМІННО-РЕЗЕРВНІ ФОНДИ У МЕРЕЖІ ОСВІТЯНСЬКИХ БІБЛІОТЕК МОН УКРАЇНИ ТА НАПН УКРАЇНИ: АНАЛІЗ СТАНУ

Автор розглядає стан обмінно-резервних фондів мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України.

Ключові слова: *обмінно-резервні фонди, мережа освітянських бібліотек, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського.*

Останнім часом комплектування книжкового фонду мережі освітянських бібліотек, як і бібліотек в цілому, зазнає певних труднощів. Кошторисами установ та організацій, зокрема ІППО, переважно не передбачаються кошти на придбання видань для бібліотеки, внаслідок чого відбувається старіння наявного фонду. Новою науковою літературою з питань педагогіки, психології, філософії, релігієзнавства, економіки, екології тощо бібліотечні фонди практично не поповнюються. Ті одиничні видання, які вдається придбати за виділені кошти, надходять в одному примірнику, тому забезпечити читацькі потреби необхідними документами вкрай важко, тим більше створити обмінний і резервний фонди. Водночас багато видань, в тому числі досить цінних і необхідних читачам, зберігаються в обмінно-резервних фондах інших бібліотек. В умовах недостатнього та нестабільного фінансування більшості бібліотек України обмінно-резервні фонди залишаються одним із важливих джерел документопостачання.

Мета нашого дослідження – вивчення стану обмінно-резервних фондів у мережі освітянських бібліотек, які є вагомою складовою формування інтегрованого загальнодержавного галузевого ресурсу шляхом об'єднання фондів всіх бібліотек галузі в єдине інформаційне середовище з новими технологіями.

Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського є головним координаційним центром мережі освітянських бібліотек. Відповідно до «Положення про мережу освітянських бібліотек Міністерства освіти і науки України та НАПН України» основним завданням мережі є створення системи бібліотечно-інформаційного забезпечення потреб наукових, науково-педагогічних та управлінських кадрів, вчителів, студентів на різних етапах здобуття та удосконалення фахових знань у навчально-виховному процесі, для підвищення педагогічної майстерності, для дослідницької діяльності, управління освітою та самоосвіти [2].

Упродовж 2006–2010 рр. фахівці відділу наукового комплектування фонду проводили наукові дослідження в темі «Теоретичні засади формування всеукраїнського інформаційного ресурсу з питань психолого-

педагогічної науки і освіти на базі Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського» (наук. керівник – П. І. Рогова, к. і. н., директор ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського). За цей період було розроблено комплект нормативно-інструктивної документації, що регламентує роботу сектору ОРФ, а саме: Положення про сектор обмінно-резервного фонду відділу наукового комплектування Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського; Посадова інструкція молодшого наукового співробітника обмінно-резервного фонду ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського тощо.

Над проблемами стосовно обмінно-резервних фондів та книгообміну працювали такі науковці, як Т. В. Петрусенко [6, 7], В. В. Шилов [11], Е. М. Коломейчук [4], Л. Нечепоренко [5], А. А. Авгуль [3], Я. О. Чепуренко [10] та Ю.М. Столяров [9].

Існує два підходи до організації обмінно-резервних фондів:

- обмінний і резервний фонди об'єднуються в одну загальну структуру і виокремлюються в бібліотеці як самостійний підрозділ або як частина будь-якого відділу (комплектування, фондів);
- обмінний і резервний фонди є окремими структурами [8].

Не можна не погодитися із Ю. М. Столяровим у питанні, що обмінні і резервні фонди – різні за своїм призначенням об'єкти, а тому і проблематика, і технологія роботи з ними суттєво відрізняються [9]. Та все таки, як показує практика, дуже часто вищезазначені фонди об'єднують в один – обмінно-резервний – за основною функцією перерозподілу.

Резервні фонди є проміжною ланкою між поточним комплектуванням і тими фондами, для яких створюється резерв [11].

Обмінні фонди – це проміжна ланка між тими фондами, в яких подальше зберігання документів є недоцільним, та непрофільними і дублетними документами поточного комплектування, з одного боку, і тими адресатами, куди можуть бути перенаправлені документи, що вибули з фондів та з відділу комплектування, з іншого боку, для подальшого їх перерозподілу [11].

Згідно з «Інструкцією про організацію та порядок обміну, перерозподілу і розповсюдження документів серед бібліотек України через систему обмінних фондів» документи, що не входять до Державного реєстру національного культурного надбання України, можуть бути передані безкоштовно з фондів одних бібліотек іншим. У даній інструкції обмінні фонди визначаються як “фонди бібліотек, які використовуються для обміну, перерозподілу, безкоштовної передачі та реалізації документів”; а також зазначається, що “у складі обмінного фонду може бути організований резервний фонд, який формується з документів, що надходять до обмінного фонду” з метою заміни в основному фонді бібліотеки втрачених або зношених документів [1].

У наш час значна кількість бібліотек, особливо в регіонах, не має достатнього фінансового забезпечення для поповнення своїх фондів. Обмінно-резервний фонд ДНПБУ ім. В.О. Сухомлинського став базою для доукомплектування бібліотек освітянської мережі різних видів.

ОРФ головної галузевої книгозбірні, формуючи свій фонд, співпрацює з обмінними фондами таких провідних бібліотек, як Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського (НБУВ), Національна парламентська бібліотека України (НПБУ), Національна історична бібліотека України (НІБУ), Національна наукова медична бібліотека України (ННМБУ), Державна науково-технічна бібліотека України (ДНТБУ), Публічна бібліотека імені Лесі Українки м. Києва, ліквідуючи таким чином лакуни у фонді головного приміщення Бібліотеки і філії 1, та поповнюючи фонди бібліотек освітянської галузі (табл. 1).

Таблиця 1

Кількісна характеристика надходжень з бібліотек України за книгообміном

| Бібліотеки України | НБУВ | НПБУ | ННМБУ | НІБУ | ДНТБУ | Публічна б-ка ім. Лесі Українки |
|---------------------------|-------------|-------------|--------------|-------------|--------------|--|
| 2006 | 1381 | 1262 | 16 | – | 111 | 314 |
| 2007 | 958 | 593 | 94 | – | 696 | 685 |
| 2008 | 260 | 910 | 90 | – | 424 | 938 |
| 2009 | 799 | 699 | 37 | – | 252 | - |
| 2010 | 444 | 738 | 46 | 82 | 160 | 56 |
| Всього надійшло | 3842 | 4202 | 283 | 82 | 1643 | 1993 |

Упродовж 2006–2010 рр. до обмінного фонду ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського надійшло 46 981 прим. документів. Вибуло 48 215 прим. документів, з них 25 275 прим. документів – в мережу освітянських бібліотек.

Таблиця 2

Кількісна характеристика бібліотек освітянської мережі, що користуються послугами ОРФ

| Мережа освітянських бібліотек | 2006 | 2007 | 2008 | 2009 | 2010 |
|--------------------------------------|-------------|-------------|-------------|-------------|-------------|
| ВНЗ | 8 | 8 | 5 | 8 | 6 |
| ЗНЗ | 24 | 52 | 28 | 27 | 58 |
| ІШПО | 1 | 24 | 3 | 2 | 1 |
| ІТУ | 1 | – | – | – | – |
| Інші б-ки | 6 | 4 | 1 | 2 | 13 |

Таким чином, як видно з таблиці 1, за означений період найбільше надходжень отримано від Національної бібліотеки України

ім. В. І. Вернадського (3 842 прим. документів) та Національної парламентської бібліотеки України (4 202 прим. документів).

Найактивнішими користувачами обмінного фонду (таблиця 2) є бібліотеки ЗНЗ, оскільки Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського передає у великій кількості шкільні підручники, періодичні видання, посібники та методичні розробки для вчителів, а також художню літературу, літературу історичної тематики для вивчення за програмою та позашкільного читання.

Для покращення книгообміну між бібліотеками освітянської галузі, який сприяє повноцінному формуванню інформаційного ресурсу, для створення банку даних обмінно-резервних фондів мережі та виявлення причин, що заважають системній роботі цих фондів, науковцями ОРФ ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського у 2010 р. була розроблена анкета для збору даних щодо наявності і стану обмінно-резервних фондів у бібліотеках освітянської мережі.

Анкету було розіслано в 41 бібліотеку ВНЗ I–IV р. а. та 23 бібліотеки ІППО. До визначеного терміну відповіді були отримані лише від 53% респондентів, серед яких 21 бібліотека ВНЗ та 13 бібліотек ІППО.

Наступним кроком у вивченні наявності і стану ОРФ у бібліотеках освітянській мережі стала систематизація та аналіз отриманих даних. Обробка даних, що надійшли від **вищих навчальних закладів** показала, що **як обмінний, так і резервний фонди** є у восьми бібліотеках (38 % від кількості опитаних ВНЗ). Вищезазначені книгозбірні ведуть документацію на ОРФ в повному обсязі. З них у шести бібліотеках представлено репертуар обмінних фондів для ознайомлення на сайтах. Тільки **обмінний фонд** є у двох бібліотеках ВНЗ, що становить 10 % від опитаних. У одній з них сформована база даних фонду, яка представлена на сайті навчального закладу. Тільки **резервний фонд** є в одному закладі, що становить 5 % від опитаних. Перспектива створення обмінних фондів передбачається у п'ятих закладах (24 % від загальної кількості опитаних ВНЗ). Аналіз отриманих даних від бібліотек Інститутів післядипломної педагогічної освіти показав, що в мережі бібліотек ІППО обмінних фондів немає взагалі. **Резервні фонди** є у трьох респондентів (23 % від кількості опитаних ІППО), на які документація ведеться частково (книга сумарного обліку, картотека). У п'яти бібліотеках мережі ІППО (38 % опитаних) **обмінні фонди** у перспективі створення. Нове електронне середовище відкрило перед книгообміном додаткові можливості стосовно технології обміну інформацією про необхідні та запропоновані видання. Листування, списки пропозицій, поточна інформація можуть надаватися в наш час в електронній формі [6]. Саме такий спосіб отримання інформації про роботу та репертуар ОРФ обирають більшість (80%) бібліотек освітянської мережі, що брали участь в анкетуванні.

Про можливість комплектування своїх фондів через ОРФ ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського відомо дев'яти респондентам ВНЗ (47 %), та 12-ти респондентам ІППО (92 %). Користуватися послугами фонду виявили бажання 95 % учасників анкетування. У зв'язку з цим ми надаємо

інформацію про документні ресурси обмінно-резервного фонду через портал бібліотеки (<http://www.library.edu-ua.net/>).

Під час аналізу анкет нами виявлено такі причини, що заважають системній роботі **обмінно-резервних фондів вищих навчальних закладів І–ІV р. а., зокрема:** слабка матеріально-технічна база, значна віддаленість між суб'єктами книгообміну, відсутність приміщення та посадової одиниці в штатному розкладі бібліотек мережі, нестача фахівців, відсутність ОРФ у бібліотеках інших ВНЗ, з якими б хотіли співпрацювати, надання пріоритету формуванню основного фонду, складність вирішення питання транспортування (якщо бібліотеки знаходяться в інших містах України).

Системній роботі **обмінно-резервних фондів Інститутів післядипломної педагогічної освіти** перешкоджає: відсутність приміщення та кадрів, обмеженість коштів на комплектування.

Окремі бібліотеки ІППО зазначили, що не мають потреби в організації таких фондів.

В той же час необхідно зазначити, що основними проблемами у налагодженні контактів між ОРФ ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського та інших бібліотек є значна віддаленість між суб'єктами книгообміну і відсутність фінансування книгообмінних процесів. Вивчаючи питання перевезення літератури в бібліотеки освітянської галузі, зазначимо, що 11 закладів (17 % з опитаних ВНЗ й ІППО) мають свій транспортний засіб. Решта бібліотек мережі вирішують дане питання по-різному, виходячи із ситуації: власними силами співпрацівників, за допомогою транспорту постачальників, користуються послугами пошти тощо.

Підсумовуючи наше дослідження, можемо зазначити, що ОРФ ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського є важливим джерелом у доукомплектуванні фондів бібліотек. Для усунення проблем формування ОРФ мережі освітянських бібліотек та покращення процесів книгообміну між ними необхідно:

- 1) систематичне та повноцінне цільове державне фінансування закупівлі документів для обміну з книготорговельної мережі, захищене окремими статтями державного та місцевих бюджетів;
- 2) виділення керівництвом ВНЗ та ІППО частини власної друкованої продукції для потреб обмінних фондів;
- 3) цільове фінансування процесів доставки документів різними способами (поштою, автотранспортом, кур'єрською доставкою тощо);
- 4) створення всеукраїнської системи оповіщення про документи, наявні в обмінно-резервних фондах бібліотек України через електронні засоби;

В той же час бібліотечним фахівцям необхідно знаходити альтернативні шляхи для доукомплектування своїх фондів, а не сподіватись лише на допомогу держави у вирішенні своїх проблем.

Література

1. *Інструкція про організацію та порядок обміну, перерозподілу і розповсюдження документів серед бібліотек України через систему обмінних фондів* : Затв. наказом М-ва культури і мистецтв України 23.03.2005

р. №152; Зареєстровано в М-ві юстиції України 30.03.2005 р. за №347/10627 // Документні ресурси бібліотек: (Законодавчі, інструктивно-регламентуючі та метод. матеріали). – К., 2005. – С.75-81.

2. *Положення про мережу освітянських бібліотек Міністерства освіти і науки України та АПН України.* // Шкільна бібліотека plus. – 2003. - №3-4. – с.1-4.

3. *Авгуль, А. А.* Международный книгообмен Центральной библиотеки НАН Белоруси / Авгуль А. А., Хренова Г. С., Невский Б. Б. // Науч. и техн. б-ки. – 2004. – № 6 - С. 27–42.

4. *Коломейчук, Е. М.* Проблема обменно-резервных фондов библиотек в отечественной литературе последнего сорокалетия / Е. М. Коломейчук // Науч. и техн. б-ки. – 2000. – № 11 - С. 38–50.

5. *Нечепоренко, Л.* Международный книгообмен: из прошлого, сквозь настоящее, в будущее / Л. Нечепоренко // Бібл. Форум України. – 2008. - № 3. – С. 22-24.

6. *Петрусенко, Т. В.* Книгообмен в информационном обществе: реалии и перспективы / Т. В. Петрусенко, А. П. Романов // Науч. и техн. б-ки. – 2004. – № 2 - С. 48–51.

7. *Петрусенко, Т. В.* Обменно-резервные фонды библиотек как национальный информационный ресурс / Т. В. Петрусенко // Науч. и техн. б-ки. – 2001. – № 7 - С. 39–46.

8. *Рогова, П.* Роль ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського у формуванні інформаційного простору держави / Павла Рогова // Пед. газ. – 2009. – Січ. (№ 1). – С. 6.

9. *Столяров, Ю. Н.* Неизвестные фонды / Ю. Н. Столяров // Науч. и техн. б-ки. – 2000. – № 11 - С. 50–52.

10. *Чепуренко, Я.* До історії розвитку керівних принципів обміну офіційними виданнями: міжрядові угоди і конвенції / Я. Чепуренко // Вісник Книжкової палати. – 2007. - № 1. – С. 20–23.

11. *Шилов, В. В.* Библиотечные фонды перераспределения / В. В. Шилов, И. А. Голубцова // Науч. и техн. б-ки. – 2002. – № 8 - С. 3–11.